

ERMENİSTAN'IN DAĞLIK KARABAĞ'IN İŞGALİNDEN DOĞAN ULUSLARARASI SORUMLULUĞU

Makale Başvuru Tarihi: 13.02.2018

Makale Kabul Tarihi: 12.03.2018

Tuççe ISAYEV

Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

tugceisayev@klu.edu.tr

Özet

Amaç: Dağlık Karabağ sorunu, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali ile savaşa dönüşmüştür. 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes ilan edilmiştir. Ancak, zaman zaman ateşkes hattında yaşanan çatışmalar, bu sorunun uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmeye devam ettiğini göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın işgalinden doğan uluslararası sorumluluğunu incelemektir.

Yöntem: Bu çalışmada Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın işgalinden doğan uluslararası sorumluluğunun şartları ve sonuçları, Uluslararası Haksız Fiiller Sebebiyle Devletlerin Sorumluluğu'na Dair Taslak Maddeler açısından incelenmiştir.

Bulgular: Bu çalışma ile varılan sonuca göre Ermenistan, Azerbaycan'ın talepleri doğrultusunda, Dağlık Karabağ'ın işgaline son vermeli, işgalin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunmalı, işgal ettiği toprakları Azerbaycan'a iade etmeli, Azerbaycan'ın işgal sebebiyle ortaya çıkan zararını tazmin etmeli ve manevi onarım yoluna gitmelidir.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ'ın İşgali, Uluslararası Haksız Fiil, Uluslararası Sorumluluk

Bilgilendirme: Bu çalışmanın ilk hali, 19-21 Ekim 2017 tarihlerinde Bakü-Azerbaycan'da düzenlenen *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi'nde* sözlü bildiri olarak sunulmuş ve bildiri özetleri kitapçığında yer almıştır (ss. 69-70)

ARMENIA'S INTERNATIONAL RESPONSIBILITY ARISING FROM THE OCCUPATION OF NAGORNO-KARABAKH

Abstract

Purpose: The problem of Nagorno-Karabakh had evolved into a war following Armenia's occupation of Nagorno-Karabakh. In 1994, a ceasefire was declared between Azerbaijan and Armenia. Nevertheless, occasional conflicts on the ceasefire line indicate that the problem continues to threaten international peace and security. Purpose of this study is to examine the international responsibility of Armenia arising from the occupation of Nagorno-Karabakh.

Method: In this study, conditions and consequences of Armenia's international responsibility arising from the occupation of Nagorno-Karabakh were examined in terms of Draft Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts.

Findings: According to the conclusion reached by this study, Armenia in the direction of the demands of Azerbaijan should cease the occupation of Nagorno-Karabakh, offer appropriate assurances of non-repetition of occupation, return the occupied territories to Azerbaijan, compensate the Azerbaijan's injury and, provide satisfaction for the injury caused by occupation.

Keywords: Occupation of Nagorno-Karabakh, Internationally Wrongful Act, International Responsibility

Acknowledgement: An earlier version of this study was presented at the 2nd International Research Congress on Social Sciences, that was held in Baku-Azerbaijan, on 19-21 October 2017 and included in the abstracts book (pp. 69-70).

Giriş

Uluslararası hukuk, uluslararası toplum üyeleri arasındaki ilişkileri düzenlemektedir (Meray, 1960: 3; Çelik, 1969: 3-4). Uluslararası hukuka pek çok eleştiri yöneltilmektedir. Bu eleştirilerden biri, uluslararası hukukta sistematik bir yaptırım düzeninin bulunmamasıdır (Bozkurt vd., 2010: 22-27). Uluslararası hukuka pek çok eleştiri yöneltilmesine sebep olan yaptırım, hukuka aykırılık için öngörülen, hukuka aykırılık ile bozulan düzeni yeniden tesis etmeyi ve hukuka uygunluğu sağlamayı hedefleyen bir araçtır (Gözübüyük, 2002: 8-9; Güriz, 2009: 70-71).

Uluslararası hukukta, uluslararası hukuka aykırılık halinde yaptırım uygulayacak, ulusal hukuklardaki yürütme organına benzer, genel olarak yetkili bir organ bulunmamaktadır. Uluslararası hukukta, yaptırım kararlarını objektif şekilde alacak, zorunlu yargı yetkisine sahip uluslararası yargı organı da bulunmamaktadır. Yaptırımlar daha çok, ilgili yaptırım kararını alan devlet tarafından, açıklık ve kesinlik teşkil etmeksizin uygulanmaktadır (Özman, 1974: 54; Pazarıcı, 2005: 148). Bu durum, uluslararası hukukun kendine özgü bir yaptırım düzeni bulunmadığı, örneğin BM gibi uluslararası örgütler aracılığıyla yaptırımlar uygulanmadığı anlamına gelmemektedir (Halatçı Ulusoy, 2014: 9-60). Uluslararası hukuk yaptırımlarının her somut durum için özel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Güriz, 2009: 78).

Uluslararası hukuk yaptırımları ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bir görüş, yaptırım olarak sadece uluslararası hukuka zorla uyulmasını sağlamaya yönelik zararlar karşılık ve BM Andlaşması çerçevesinde uygulanabilecek zorlama yöntemleri gibi yöntemleri kabul etmektedir. Yaptırımı daha geniş yorumlayan diğer görüşe göre, uluslararası hukuka aykırılık halinde başvurulabilecek her türlü yöntem yaptırımdır. Örneğin; uluslararası hukuka uygunluğu sağlamaya yönelik olarak bir hukuki işlemin geçersiz sayılması, uluslararası önlemler ile zorlama yolları ve uluslararası sorumluluk yaptırım kapsamına girmektedir (Pazarıcı, 2005: 149).

Yaptırımı, uluslararası hukuka aykırılık halinde başvurulabilecek tüm yöntemleri, uluslararası hukuka uygunluğu sağlamak için alınabilecek tüm önlemleri kapsayacak şekilde geniş yorumlamak mümkündür. Yaptırım bir yandan uluslararası hukuka aykırılığa bağlanan sonuçtur ve uluslararası hukuka aykırılık sebebiyle bozulan düzeni yeniden tesis etmeyi hedeflemektedir, diğer yandan ise uluslararası hukuka uygunluğu sağlamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede uluslararası sorumluluk yaptırım kapsamına girmektedir.

Sorumluluğun temelinde, toplumsal adalet ve toplumsal çıkar dengesinin sağlanması yer almaktadır. Sorumluluk, toplumsal düzen ve güvenlik açısından önem arz etmektedir (Bal, 2006: 4-5). İnsan nüfusu artıkça, adaletsizlikler ve adalet talepleri artmaktadır. Adalet talep edenlerin bu konuda umutlarını yitirmeleri silaha sarılmalarına, toplumsal düzeni, güvenliği ve dolayısıyla barışı bozacak fiiller gerçekleştirmelerine sebep olmaktadır. Başka bir ifade ile, adaletle ulaşma umudunun kaybolması, toplumsal barışı bozmaktadır. Bu durum toplumsal adalet ve barış arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır (Kuçuradi, 2013: 39-48). Toplumsal adalet ve barış arasındaki ilişki, uluslararası adalet ile uluslararası barış ve güvenlik bakımından da geçerlidir. Uluslararası adaletin sağlanması konusundaki taleplerin karşılanmaması durumunda, uluslararası barış ve güvenlik bozulmaktadır. Uluslararası sorumluluk, temelinde uluslararası adalet ve uluslararası toplumun çıkar dengesinin sağlanması olan araçlardan biri olarak, uluslararası toplum düzeni ile uluslararası barış ve güvenlik açısından önem arz etmektedir.

Uluslararası hukuk kişiliği, uluslararası hukuktan kaynaklanan haklara ve yükümlülüklerle sahip olmayı gerektirmektedir (Brownlie, 2002: 57-68; Shaw, 2008: 195-197). Devlet, uluslararası hukukun asli kişisidir (Shaw, 2008: 197). Uluslararası hukuk kişisi olma, uluslararası hukuktan kaynaklanan haklara ve yükümlülüklerle sahip olma, devletin uluslararası sorumluluğunun temelini teşkil etmektedir (Uzun, 2007: 8).

Uluslararası sorumluluk, uluslararası hukukun kapsamı genişledikçe daha sınırlı hale gelen devlet egemenliğinin bir parçasıdır ve uluslararası hukuk kişisi olarak devleti uluslararası hukuka uygunluğa sevk etmektedir (Dalar, 2006: 113). Uluslararası sorumluluktan; uluslararası hukuka uygunluğun, uluslararası adaletin ve uluslararası toplumun çıkar dengesinin sağlanmasında mümkün olduğunca etkin şekilde yararlanmak gerekmektedir.

Uluslararası sorumluluğu çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Bu çalışmada sorumlu tutulacak kişi bakımından devletin sorumluluğu, sorumluluk doğuran fiilin niteliği bakımından uluslararası haksız fiil sorumluluğu, sorumluluk çeşidi bakımından ise hukuki sorumluluk üzerinde durulmuştur. Uluslararası sorumluluk, 'Uluslararası Haksız Fiiller Sebebiyle Devletlerin Sorumluluğu'na Dair Taslak Maddeler'den (Kaya, 2013: 346-372; Kuran vd., 2014: 180-191) hareketle incelenmiştir. Uluslararası sorumluluk ile ilgili bir uluslararası andlaşma yapılamamıştır (Erkiner, 2010: 76). Uluslararası sorumluluk ile ilgili uluslararası örf

adet hukuku kuralları ise Taslak Maddeler’de kodifiye edilmiştir. Taslak Maddeler, Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan bir uluslararası andlaşma taslağıdır ve ‘esnek hukuk kuralları (Ellis, 2012: 313-334; Sur, 2013: 87-90)’ arasında yer almaktadır. ‘Taslak Maddeler’in önemi zaman içinde diğer esnek hukuk kuralları gibi bağlayıcı uluslararası hukuk kurallarına dönüşebilecek olmasından (Murphy, 2006: 96-67)’ ve konu ile ilgili uluslararası örf adet hukuku kurallarını kodifiye etmesinden kaynaklanmaktadır.

Karabağ, Azerbaycan’daki Kür ve Aras ırmakları ile Ermenistan’daki Göyçe gölü arasında kalan geniş bir alanı kapsamaktadır (Aslanlı, 2013: 35). Dağlık Karabağ olarak adlandırılan ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında soruna sebep olan topraklar ise, SSCB döneminde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nin sınırları içinde kalan topraklardır (Abdullahzade, 2014: 8). Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki bir uluslararası sorundur (İbayev, 2008: 53; Aslanlı, 2013: 58). Bu sorun, Dağlık Karabağ’ın işgali ile savaşa dönüşmüştür (Abdullahzade, 2014: 1). Ermenistan hem Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nin sınırları içinde kalan toprakları hem de etrafındaki 7 şehri işgal etmiştir. Bu şehirler: Laçın, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrail, Gubadlı ve Zengilan’dır. Ermenistan, Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisini işgal etmiştir (SAM, 2013: 21; Caşın ve Kısacık, 2017: 33). Bu çalışma bakımından Dağlık Karabağ’ın işgali ifadesi, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nin sınırları içinde kalan toprakların ve etrafındaki 7 şehrin işgalini kapsamaktadır.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1994’te ateşkes sağlanmıştır. Ateşkes sebebiyle Dağlık Karabağ sorununun dondurulmuş bir uluslararası sorun olduğu ileri sürülmektedir (Güleç, 2015: 3). Ancak, ateşkes sonrasında iki devlet arasında bir barış andlaşması yapılamamış, sorun çözülememiştir. Zaman zaman ateşkes hattında yaşanan çatışmalar, bu sorunun yeniden şiddetlenebileceğine işaret etmektedir (de Waal, 2014: 5-8; Caşın ve Kısacık, 2017: 34). BMGK’nin konu ile ilgili olarak aldığı 822, 853, 874, 884 sayılı kararlarda da ifade edildiği üzere, Dağlık Karabağ’ın işgali uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmektedir (İbayev, 2008: 53).

Dağlık Karabağ sorununun tarihi boyutu, pek çok çalışmada ayrıntılı olarak incelenmiştir (Rau, 2008; Özyılmaz, 2013). Ancak, tarihi veriler uluslararası hukuk bağlamında hak iddia etmek için ileri sürülemez (Krüger, 2010: 2). Bu sebeple Dağlık Karabağ’ın işgalinin tarihi bir sorundan çok, uluslararası bir sorun olarak kabul edilmesi, uluslararası hukuk bağlamında incelenmesi, çözüme ve dolayısıyla uluslararası barış ve güvenliğe daha fazla katkıda bulunabilecektir (Aslanlı, 2013: 11).

Dağlık Karabağ’ın işgali ve sonrasında yaşanan gelişmeler, pek çok açıdan uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmektedir. Tüm uluslararası hukuka aykırılıkların tek bir çalışmada incelenmesi mümkün olmadığından bu çalışmanın konusu, Ermenistan’ın kuvvet kullanma yasağına aykırı fiillerinden doğan uluslararası sorumluluğu ile sınırlanmıştır ve Taslak Maddeler çerçevesinde, Ermenistan’ın Dağlık Karabağ’ın işgalinden doğan uluslararası sorumluluğu incelenmiştir.

Ermenistan’ın Dağlık Karabağ’ın işgalinden doğan uluslararası sorumluluğu ile ilgili bir uluslararası yargı organı kararı bulunmamaktadır. Bu sebeple, bu çalışmada Taslak Maddeler çerçevesinde, Ermenistan’ın Dağlık Karabağ’ın işgalinden doğan uluslararası sorumluluğunun nasıl tesis edilebileceği ve Azerbaycan’ın Ermenistan’dan uluslararası sorumluluğunun sonucu olarak ne gibi taleplerde bulunabileceği ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışma sonucunda Dağlık Karabağ’ın işgali gibi uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir uluslararası sorun konusunda Ermenistan’ın uluslararası hukuka uygunluğunun sağlanması için, uluslararası sorumluluktan mümkün olduğunca etkin şekilde, Taslak Maddeler çerçevesinde yararlanmak gerektiği, aksi takdirde işgalin uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmeye devam edeceği belirtilmiştir.

1. Ermenistan’ın Dağlık Karabağ’ın İşgalinden Doğan Uluslararası Sorumluluğunun Şartları

Taslak Maddeler m.1’e göre, bir devletin uluslararası bakımdan her haksız fiili, o devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır (Pellet, 2010: 9). Bu düzenleme, uluslararası sorumluluk ile ilgili genel kuralı ortaya koymaktadır (Erkiner, 2010: 9). Uluslararası hukuk, her hukuk düzeni gibi sorumluluğu beraberinde getirmektedir. Uluslararası sorumluluk, uluslararası hukukun ayrılmaz bir parçasıdır, doğal sonucudur (Pellet, 2010: 3). Uluslararası hukuk, uluslararası hukuk kişilerine yükümlülükler yüklemektedir, bu yükümlülükler ihlal edildiğinde uluslararası sorumluluk doğmaktadır (Bozkurt vd., 2010: 273).

Ermenistan, uluslararası hukuktan kaynaklanan hakları ve yükümlülükleri olan bir devlettir, uluslararası hukuk kişisidir (Abdullahzade, 2014: 252). Uluslararası sorumluluk ile ilgili genel kural doğrultusunda bir uluslararası yükümlülüğünü ihlal etmesi halinde Ermenistan’ın uluslararası sorumluluğu doğmaktadır.

Taslak Maddeler'e göre uluslararası sorumluluğun şartları, bir uluslararası haksız fiil ve bu fiilin devlete isnat edilmesidir. Bu çalışmanın konusu bakımından öncelikle Dağlık Karabağ'ın işgalinin uluslararası haksız fiil teşkil edip etmediğinin, ardından Ermenistan'a isnat edilip edilemeyeceğinin incelenmesi gerekmektedir.

1.1. Uluslararası Haksız Fiil Olarak Dağlık Karabağ'ın İşgali

Taslak Maddeler m.2'ye göre uluslararası haksız fiil için; bir fiil, bu fiilin bir uluslararası yükümlülüğü ihlal etmesi ve uluslararası hukuka göre bir devlete isnat edilmesi şartlarının bir araya gelmesi gerekmektedir (Milano, 2004: 512; Pellet, 2010: 9). Taslak Maddeler m.12'ye göre, kaynağı ya da niteliği ne olursa olsun bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmesi halinde uluslararası sorumluluk doğmaktadır. İhlal edilen uluslararası yükümlülüğün, uluslararası andlaşma ya da uluslararası örf adet hukuku kuralından kaynaklanması uluslararası sorumluluğun doğması bakımından fark yaratmamaktadır (Pazarcı, 2005: 153). Hukukun genel ilkelerinden kaynaklanan bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmesi halinde de fark söz konusu olmamaktadır (Çelik, 1957: 79). Uluslararası sorumluluk, aktif bir fiil veya pasif bir davranış ya da bunların birleşimi sonucu doğabilmektedir (Erkiner, 2010: 102).

Dağlık Karabağ'ın işgali fiili ile ihlal edilen uluslararası yükümlülük, Ermenistan'ın kuvvet kullanma yasağına uygun davranma yükümlülüğüdür. Ermenistan'ın bu uluslararası yükümlülüğünün kaynağı öncelikle tarafı olduğu BM Andlaşması m.2/4'tür (Başeren, 2003: 14). Kuvvet kullanma yasağı, 'bir uluslararası örf adet hukuku kuralı (Bozkurt, 2007: 15)' ve 'uluslararası hukukun emredici kuralı (Başeren, 2003: 75)' olduğundan bu çerçevede de Ermenistan'ı bağlamaktadır. Ermenistan'ın kuvvet kullanma yasağına uygun davranma yükümlülüğünün kaynağı uluslararası sorumluluğunun doğması bakımından fark yaratmamaktadır.

Kuvvet kullanma yasağını düzenleyen BM Andlaşması m.2/4'e göre; tüm üye devletler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karşı, gerek BM amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanımına başvurmadan kaçınırlar (Krüger, 2010: 96; Gündüz, 2014: 110).

Kuvvet kullanma yasağının kapsamı, BM Andlaşması m.2/4'te açıkça belirtilmemiştir (Bozkurt, 2007: 18; Krüger, 2010: 96). Bu yasağın kapsamının belirlenmesinde; BM Genel Kurulu'nun 1965 tarihli Devletlerin İç İşlerine Karışmanın Yasaklanması, Bağımsızlık ve Egemenliklerinin Korunması Bildirisi'nden, 1970 tarihli Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İş Birliğine Dair Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirisi'nden, 1974 tarihli Saldırının Tanımı Kararı'ndan, UAD'nin Nicaragua Kararı ve ilgili kararlarından yararlanmak mümkündür. Bahsedilen bildiri ve kararlar, kuvvet kullanma yasağının geniş yorumlanmasını gerektirmektedir (Abdullahzade, 2014: 249). BM'nin en önemli amacının uluslararası barış ve güvenliği korumak olması da kuvvet kullanma yasağının geniş yorumlanmasını gerektirmektedir (Keskin, 1998: 35; Başeren, 2003: 50).

'Geniş yorumlanması gereken kuvvet kullanma yasağının (Örnek, 2013: 40)' kapsamına dolaylı kuvvet kullanma da girmektedir (Keskin, 1998: 38; Başeren, 2003: 82; Krüger, 2010: 98). Başka bir devletin ülkesinde ayaklanma çıkarmak, ayaklananları eğitmek ve yönlendirmek, ayaklanmalara askeri yardımda bulunmak, başka bir devletin ülkesine askeri veya düzensiz birlikler göndermek gibi fiiller desteğin yoğunluğuna göre dolaylı kuvvet kullanma teşkil edebilmektedir (Krüger, 2010: 98; Abdullahzade, 2014: 250).

Dağlık Karabağ'ın işgalinin ilk aşamalarında Ermenistan, Dağlık Karabağ gönüllü ve milislerine her türlü yardımı sağlamıştır. Dağlık Karabağ gönüllü ve milisler, Ermenistan tarafından desteklenmiştir (Cornell, 1997: 8; İbayev, 2008: 60). Kelbecer'in işgaline kadar Ermenistan tarafından desteklenen gönüllü ve milislerin kuvvet kullanma yasağını ihlal eden fiilleri söz konusu olmuştur (Abdullahzade, 2014: 260). Örneğin Hocalı'nın işgali, Ermenistan'ın desteğiyle, Dağlık Karabağ gönüllü ve milislerince gerçekleştirilmiştir (Gürel, 1992: 181; Cornell, 1999: 33).

Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki gönüllü ve milislere verdiği destek, Ermenistan'ın denetimi altında bir ayrılma eylemine dönüşmüştür. Devletlerin egemen eşitliği ilkesi, devletlerin ülkesel bütünlüğünün korunması, uti possidetis juris ilkeleri ve iç işlerine karışma yasağı, başka devletlerdeki ayrılıkçı hareketlerin desteklenmemesini gerektirmektedir (Abdullahzade, 2014: 154). Ermenistan, Dağlık Karabağ'daki gönüllü ve milisleri, ayrılık talep edenleri desteklemiştir. Bu süreçte Ermenistan'ın Dağlık Karabağ gönüllü ve milislerine destekleri dolaylı kuvvet kullanma boyutuna varmıştır ve Ermenistan'ın kuvvet kullanma yasağının dolaylı olarak ihlal edilmesi sebebiyle uluslararası sorumluluğu doğmuştur.

İşgalin sonraki aşamalarında, Ermenistan Dağlık Karabağ'a silahlı birliklerini göndermiştir (Cornell, 1997: 21; İbayev, 2008: 60). Kelbecer'in işgaliyle birlikte Ermenistan'ın doğrudan tarafı olduğu ve kuvvet kullanma

yasağını ihlal ettiği savaş başlamıştır (Krüger, 2010: 98; Abdullahzade, 2014: 260). Ermenistan'ın kuvvet kullanma yasağının doğrudan ihlal edilmesi sebebiyle uluslararası sorumluluğu doğmuştur.

Kelbecer'in işgalinde Ermenistan silahlı birliklerinin çatışmaya doğrudan katılması Ermenistan'ın savaşın doğrudan tarafı olduğunu göstermiştir. Benzer bir durum Zengilan'ın işgali bakımından da söz konusu olmuştur (Abdullahzade, 2014: 260).

Dağlık Karabağ'ın işgali, Ermenistan'ın kuvvet kullanma yasağını aktif bir fiil ile ihlal ettiği anlamına gelmektedir. İşgal, 'Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne aykırılık teşkil etmektedir (Cornell, 1997: 22)' ve BM amaçları ile bağdaşmamaktadır. Kuvvet kullanarak başka bir devletin ülkesinin işgali, bu yolla ülke kazanımı uluslararası hukuk tarafından kabul görmemektedir (Abdullahzade, 2014: 249).

Taslak Maddeler m.13'e göre, uluslararası sorumluluğun doğması için devletin, uluslararası haksız fiilin gerçekleştiği anda bir uluslararası yükümlülük altında olması ve bu uluslararası yükümlülüğü ihlal etmesi gerekmektedir (Dülger, 2015: 52). Uluslararası haksız fiilin gerçekleştiği anda var olan uluslararası yükümlülük daha sonra ortadan kalksa da devletin uluslararası sorumluluğu sona ermemektedir.

Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın işgalinde dolaylı olarak ya da doğrudan yer aldığı zaman kuvvet kullanma yasağının temelini teşkil eden BM Andlaşması'nın tarafıdır. Ayrıca, uluslararası örf adet hukuku kuralı ve uluslararası hukukun emredici kuralı olan kuvvet kullanma yasağına uygun davranma yükümlülüğü altındadır. Bu durum, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın işgali sebebiyle uluslararası sorumluluğunun doğduğunu ortaya koymaktadır. Ermenistan'ın kuvvet kullanma yasağına uygun davranma yükümlülüğü devam etmektedir. Bu yükümlülük Dağlık Karabağ'ın işgalinden sonra ortadan kalkmış olsaydı bile, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın işgalinden doğan uluslararası sorumluluğu sona ermeyecektir. Çünkü, işgalin gerçekleştiği anda var olan ve ihlal edilen bir uluslararası yükümlülük söz konusudur.

Uluslararası haksız fiilin ne zaman başladığı ve ne kadar sürdüğü uluslararası sorumluluk bakımından önem arz etmektedir. Taslak Maddeler m.14'te bir uluslararası yükümlülüğün ihlalinin zamana yayılması düzenlenmektedir. Taslak Maddeler m.14/2'ye göre, devletin süreklilik niteliği olan fiili sebebiyle bir uluslararası yükümlülüğünün ihlali, fiilin devam ettiği ve uluslararası yükümlülüğe aykırı kaldığı bütün süreye yayılmaktadır. Bu durumun örneklerinden biri, bir devletin ülkesinin işgal edilmesidir (Bal, 2006: 139).

1994'te Bışkek Protokolü ile Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes sağlanmıştır (Yılmaz, 2013: 84). Ancak, ateşkes sonrasında iki devlet arasında bir barış andlaşması yapılmamış, Ermenistan işgal ettiği topraklardan çekilmemiştir. Dağlık Karabağ'ın işgali, süreklilik niteliği olan bir uluslararası haksız fiildir. Dağlık Karabağ'ın işgali sebebiyle Ermenistan'ın uluslararası sorumluluğu, işgalin gerçekleştiği andan başlamakta günümüze kadar devam etmektedir.

Devletin uluslararası sorumluluğunun doğması için, uluslararası haksız fiilin uluslararası hukuka aykırılığını ortadan kaldıran sebeplerin bulunmaması gerekmektedir (Rosenstock, 2002: 794; Uzun, 2007: 47). Uluslararası hukuka aykırılığı ortadan kaldıran sebepler, Taslak Maddeler m.20 ve m.25 arasında; rıza, meşru müdafaa, uluslararası haksız fiil sebebiyle karşı önlemler, mücbir sebep, tehlike ve zaruret hali olarak sayılmaktadır. Taslak Maddeler m.26'ya göre, uluslararası haksız fiil ile uluslararası hukukun emredici kurallarının ihlal edilmesi durumunda, uluslararası hukuka aykırılığı ortadan kaldıran sebepler uluslararası haksız fiilin uluslararası hukuka aykırılığını ortadan kaldırmaz (Pirim, 2012: 169).

Dağlık Karabağ'ın işgalinde, bu uluslararası haksız fiilin uluslararası hukuka aykırılığı ortadan kaldıran sebepler bulunmamaktadır. Dağlık Karabağ'ın işgali, kuvvet kullanma yasağının istisnalarını teşkil eden meşru müdafaa ya da BMGK kararıyla kuvvet kullanma kapsamına girmemektedir (Abdullahzade, 2014: 270-271). Dağlık Karabağ'ın işgali uluslararası hukukun emredici kuralı olan kuvvet kullanma yasağına aykırılık teşkil etmektedir. Bu sebeple, uluslararası hukuka aykırılığı ortadan kaldıran sebepler söz konusu olsa dahi, Dağlık Karabağ'ın işgalinin uluslararası hukuka aykırılığı ortadan kalkmaz ve Ermenistan'ın uluslararası sorumluluğu sona ermez.

Taslak Maddeler m.3'e göre, bir fiilin uluslararası haksız fiil olarak nitelendirilmesi uluslararası hukuktan ileri gelmektedir. Uluslararası sorumluluk için uluslararası hukuka aykırılık gerekli ve yeterlidir. Fiilin ulusal hukuklara uygunluğu uluslararası sorumluluğu ortadan kaldırmadığı gibi ulusal hukuklara aykırılığı da tek başına uluslararası sorumluluk sebebi teşkil etmemektedir (Uzun, 2007: 45).

Dağlık Karabağ sorunu, SSCB dağılmadan önce bir ulusal hukuk sorunudur. SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan ile Ermenistan'ın bağımsız devletler haline gelmesi ile Dağlık Karabağ sorunu bir uluslararası soruna,

sonrasında ise iki devlet arasındaki savaşa dönüşmüştür. Ermenistan, Dağlık Karabağ ile ilgili çeşitli iddialarını SSCB ulusal hukukuna dayandırmaktadır. Bu sebeple, Dağlık Karabağ sorununun öncelikle ulusal hukuk boyutu ile incelenmesi gerekmektedir (Abdullahzade, 2014: 87).

Ermenistan, Dağlık Karabağ ile ilgili iddialarını 1977 SSCB Anayasası ve 3 Nisan 1990 tarihli Birlik Cumhuriyetlerinin SSCB'den Ayrılması Usulüne İlişkin Sorunların Çözümü Hakkında Kanun'a dayandırmaktadır (Caşın ve Kısacık, 2017: 43). Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın bahsedilen ulusal hukuk düzenlemeleri çerçevesinde Azerbaycan'dan ayrılma hakkı olduğunu, bu hakkı kullandığını ve SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın ülkesel bütünlüğünün bir parçası olmadığını ileri sürmektedir (Krüger, 2010: 24). Bu iddiaların doğru kabul edilmesi halinde Dağlık Karabağ'ın SSCB'nin dağılmasından ardından bağımsız bir devlet olan Azerbaycan'ın ülkesel bütünlüğünün bir parçası olmadığı, Dağlık Karabağ'ın işgalinin kuvvet kullanma yasağına ve devletlerin ülkesel bütünlüğünün ihlal edilmemesi kuralına aykırılık teşkil etmediği sonucuna varılmaktadır.

Azerbaycan ise hem SSCB döneminde hem de SSCB'nin dağılmasının ardından Dağlık Karabağ'ın ülkesel bütünlüğünün bir parçasını teşkil ettiğini ileri sürmektedir (SAM, 2013: 28; Shirvanova, 2016: 92). Azerbaycan'ın iddialarının doğru kabul edilmesi durumunda, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgal ederek kuvvet kullanma yasağına ve devletlerin ülkesel bütünlüğünün ihlal edilmemesi kuralına aykırı davrandığı sonucuna varılmaktadır.

1977 SSCB Anayasası 3 çeşit bölgesel özerklik kabul etmektedir: özerk cumhuriyet, özerk eyalet ve özerk bölge. Dağlık Karabağ, 1977 SSCB Anayasası m.87/3'e göre, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin sınırları içinde, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlı bir özerk bölgedir (Krüger, 2010: 27). Özerk bölgeler, birlik cumhuriyetleri ile aynı statüye tabi değildir. 1977 SSCB Anayasası m.78'e göre, birlik cumhuriyetlerinin ülkesel bütünlüğü garanti altına alınmıştır ve ülkesel sınırları kendi rızaları hilafına değiştirilemez (Abdullahzade, 2014: 92-93).

1977 SSCB Anayasası m.72'ye göre, birlik cumhuriyetlerinin serbestçe birlikten ayrılma hakkı saklı tutulmaktadır. Birlik, cumhuriyetlerin gönüllü birlikteliği esasına dayanmaktadır (Abdullahzade, 2014: 92-93). 1977 SSCB Anayasası'nın bahsedilen düzenlemeleri, birlik cumhuriyetlerine ayrılma hakkı tanımaktadır. Birlik cumhuriyetlerinin sınırları içinde ve onlara bağlı olarak kurulan özerk bölgelere Ermenistan'ın iddia ettiği gibi bir ayrılma hakkı tanınmadığı açıktır (Cornell, 1997: 18; Caşın ve Kısacık, 2017: 47).

3 Nisan 1990 tarihli Birlik Cumhuriyetlerinin SSCB'den Ayrılması Usulüne İlişkin Sorunların Çözümü Hakkında Kanun, isminden de anlaşıldığı üzere birlik cumhuriyetlerinin ayrılma usulüne ilişkin düzenlemeler getirmektedir. Birlik cumhuriyetlerine bağlı özerk bölgelere doğrudan kullanabilecekleri bir ayrılma hakkı tanımamaktadır (Abdullahzade, 2014: 103). Kanun'a göre eğer bir birlik cumhuriyeti ayrılmak isterse ve içinde bir özerk cumhuriyet, eyalet ya da bölge varsa bu yapı için ayrıca referandum yapılmalıdır. Özerk yapının üç imkanı bulunmaktadır: SSCB içinde kalmaya devam etmek, SSCB'den ayrılmaya karar veren cumhuriyetle hareket etmek, kendi devlet statüsünün belirlenmesi sorununu gündeme getirmek (Abdullahzade, 2014: 104).

Kanun'a göre, özerk cumhuriyet, eyalet ya da bölgenin ayrılma hakkını kullanması, bu sebeple referandum yapması için öncelikle bağlı olduğu cumhuriyetin ayrılma hakkını kullanması gerekmektedir. Bu Kanun SSCB'nin dağılma sürecinde, Dağlık Karabağ ile ilgili iddialar hariç hiç kullanılmamıştır. Azerbaycan da bu Kanun'a dayanarak bağımsız olmamıştır (Abdullahzade, 2014: 107). Bu sebeple, Azerbaycan'a bağlı bir özerk bölge olan Dağlık Karabağ'ın bu Kanun'a dayanarak Azerbaycan'dan ayrılması, Ermenistan'ın iddia ettiği gibi SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın ülkesel bütünlüğünün bir parçasını teşkil etmemesi söz konusu değildir. Dağlık Karabağ Azerbaycan'ın iddia ettiği gibi, SSCB dağılmadan önce ve dağıldıktan sonra Azerbaycan'ın ülkesel bütünlüğünün bir parçasını teşkil etmiştir. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgali, Azerbaycan'ın ülkesel bütünlüğüne ve kuvvet kullanma yasağına aykırılık teşkil etmektedir.

Ayrıca, Dağlık Karabağ'ın 2 Eylül 1991'de Azerbaycan'dan ayrılma kararı almasına, 10 Aralık 1991'de bağımsızlık için referandum yapmasına dayanak olarak gösterilen Kanun, 1977 SSCB Anayasası'na aykırılık teşkil etmektedir (Krüger, 2010: 33; Caşın ve Kısacık: 2017: 47). Dağlık Karabağ ile ilgili süreç de bu Kanun ile getirilen düzenlemelere aykırılık teşkil etmektedir (Abdullahzade, 2014: 119-123; Caşın ve Kısacık, 2017: 48).

Bahsedilen hususlar Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ'ın işgalini meşrulaştırmak için ulusal hukuka dayanma çabalarının başarısız olduğunu ortaya koymaktadır. Ermenistan'ın işgal fiili ve bu fiili meşrulaştırmak için ileri

sürdüğü gerekçeler hem ulusal hukuka hem de uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmektedir. Ermenistan'ın ulusal hukuka dayanma çabalarının başarılı olması halinde dahi ulusal hukuka uygunluğunun, uluslararası sorumluluğu ortadan kaldıramayacağı belirtilmelidir.

1.2. Dağlık Karabağ'ın İşgalinin Ermenistan'a İsnat Edilmesi

Devlet, kamu tüzel kişisidir ve soyut bir varlıktır (Çağlayan, 2016: 378). Bu sebeple, devletin davranışları, bireylerce gerçekleştirilmektedir (Dülger, 2015: 56). İsnat, hangi bireylerin hangi davranışlarının devlete yüklenebileceğini belirlemektedir. Böylece, bir uluslararası yükümlülüğü ihlal eden davranış ve devlet arasındaki ilişki kurulmaktadır. Bu ilişki bir uluslararası yükümlülüğün ihlali sebebiyle doğan uluslararası sorumluluğu devlete yüklemektedir (Bal, 2006:189).

Bir davranışın devlete isnat edilmesi ve devletin uluslararası sorumluluğunu doğurması şartları birbirinden farklıdır (Erkiner, 2007: 148). Bir davranışın devlete isnat edilmesi şartları ayrıntılı olarak, Taslak Maddeler m. 4 ve m.11 arasında düzenlenmektedir. Taslak Maddeler'deki düzenlemeler, konu ile ilgili uluslararası örf adet hukuku kurallarını yansıtmaktadır ve uluslararası yargı organı kararları ile paralellik arz etmektedir (Erkiner, 2007: 150).

Taslak Maddeler m.4'te devlet organlarının davranışlarının devlete isnat edilmesi düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre, bir organın yasamaya, yürütmeye, yargıya ilişkin ya da başkaca işlevleri yerine getirmekte olması, devlet örgütlenmesi içindeki durumu, merkezi ya da yerel idare niteliğinde olması fark yaratmamaktadır. Bütün devlet organlarının davranışları devletin fiili kabul edilmektedir ve devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır. Devlet organları, ulusal hukuklara göre bu statüye sahip her kişi ya da birimi kapsamaktadır (Özturanlı, 2008: 46).

Devlet organlarının davranışlarının devlete isnat edilmesinde temel kural, bu organların devlet örgütlenmesi içinde yer alması ve devlet adına kamu gücü yetkilerini kullanmasıdır. Devlet organlarının kamu gücü yetkilerini kullanmaksızın gerçekleştirdikleri davranışlar devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmamaktadır (Uzun, 2007: 63).

Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın işgalinde sadece Dağlık Karabağ gönüllü ve milislerinin yer aldığını, kendisinin bu uluslararası sorunun doğrudan tarafı olmadığını ileri sürmektedir (Krüger, 2010: 98; SAM, 2013: 32). Ermenistan'a göre, Dağlık Karabağ halkı self determinasyon hakkını kullanmaktadır (Cornell, 1997: 20; Shirvanova, 2016: 92). Ermenistan, Dağlık Karabağ halkının bu hakkı kullanmasının garantörüdür (Abdullahzade, 2014: 243-244). Dağlık Karabağ'ın işgalinin Ermenistan'a isnat edilmesi ve işgal sebebiyle Ermenistan'ın uluslararası sorumluluğunun doğması mümkün değildir. Dağlık Karabağ'ın işgalinin sorumlusu, Dağlık Karabağ gönüllü ve milisleridir (SAM, 2013: 33; Abdullahzade, 2014: 258).

Azerbaycan'a göre ise, Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan'ın iç işidir. Böyle bir iş bakımından Ermenistan'ın garantörlüğü uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmektedir. Uluslararası hukuk egemen eşit devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmasını yasaklamaktadır (Abdullahzade, 2014: 245). Ermenistan, Dağlık Karabağ sorununun doğrudan tarafıdır (Abdullahzade, 2014: 244). Ermenistan silahlı birliklerinin Dağlık Karabağ'ın işgalinde ciddi rol oynadığını belirten İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi uluslararası örgütlerce hazırlanan raporlar mevcuttur (Human Rights Watch/Helsinki, 1994: 68; de Wall, 2014: 305). Kelbecer'in işgaliyle birlikte Ermenistan'ın doğrudan tarafı olduğu, kuvvet kullanma yasağını ihlal ettiği savaş başlamıştır (de Waal, 2014: 280; Abdullahzade, 2014: 260). Dağlık Karabağ savaşının en kanlı süreci 1993 - 1994 arasında yaşanmıştır. Savaşın bu aşamasında Dağlık Karabağ gönüllü ve milislerinin çoğu Ermenistan silahlı birliklerinden gelmiştir. Dağlık Karabağ asıllı olup, Dağlık Karabağ gönüllü ve milisleri arasında savaşan Sarkisyan'ın 1993'te Ermenistan savunma bakanı olması ile Dağlık Karabağ gönüllü ve milisleri ile Ermenistan silahlı birlikleri arasındaki sınır iyice belirsizleşmiştir (Cornell, 1997: 17; de Wall, 2014: 305). Bahsedilen hususlar uluslararası haksız fiil olarak Dağlık Karabağ'ın işgali ile Ermenistan arasındaki isnat ilişkisini kurmaktadır. Bu ilişki, organlarının Dağlık Karabağ'ı işgali ve kuvvet kullanma yasağını ihlal eden fiilleri sebebiyle Ermenistan'ın uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır.

Devlet, kural olarak özel kişilerin davranışlarından sorumlu değildir. Özel kişilerin davranışları sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğunun doğması için belli şartların gerçekleşmesi gerekmektedir (Özturanlı, 2008: 51). Taslak Maddeler m.8, m.9 ve m.10'da özel kişilerin davranışları sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğuna ilişkin düzenlemeler getirilmektedir. Dağlık Karabağ'ın işgalinin Ermenistan'a isnat edilmesi bakımından önem arz eden düzenleme Taslak Maddeler m.8'de yer almaktadır.

Taslak Maddeler m.8'e göre, bir kişinin ya da bir grup kişinin davranışı, bu davranış gerçekleştirilirken devletin talimatları, emri ya da denetimi altında ise devletin fiili kabul edilmektedir ve devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır (Geyik, 2016: 87).

Bu düzenleme ile, devletin uluslararası sorumluluktan kurtulmak için uluslararası haksız fiilleri devlet organı olmayan fakat devletin talimatları, emri ya da denetimi altındaki bir kişi ya da bir grup kişi aracılığıyla gerçekleştirilmesini engellemek hedeflenmektedir (Acer ve Kaya, 2011: 295).

Talimatları, emri ya da denetimi altındaki bir kişinin ya da bir grup kişinin davranışı sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğunun doğması için, devletin yönlendirme ya da denetiminin ölçüsünün tespit edilmesi gerekmektedir (Erkiner, 2007: 164). UAD, Nicaragua Kararı'nda bir davranışın devlete isnat edilmesi için devlet ile bu davranışı gerçekleştiren bir kişi ya da bir grup kişi arasındaki genel bir ilişkinin yeterli olmadığını, devletin yönlendirme ya da denetiminin etkin olması gerektiğini ifade etmiştir (ICJ, 1986: 65; Başeren, 2003: 101-102). Her somut durumun özelliğine göre etkin yönlendirme ya da denetim bir kişi ya da bir grup kişinin davranışı sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğunun doğması için gerekmektedir (Erkiner, 2007: 165). Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ise ilgili kararında, devletin yönlendirme ya da denetiminin etkin olmasının şart olmadığını, genel bir denetimin yeterli olduğunu belirtmektedir (ICTY, 1999: 56; Abdullahzade, 2014: 286).

Kelbecer'in işgaline kadar, Ermenistan'ın desteklediği gönüllü ve milislerin fiilleri söz konusu olmuştur (Abdullahzade, 2014: 259). Bu süreçte Ermenistan'ın devlet organlarının değil özel kişilerin fiilleri ile kuvvet kullanma yasağı ihlal edilmiştir. Ermenistan, desteklediği gönüllü ve milisleri talimatları, emri ya da denetimi altında tutmuştur. Ermenistan ile gönüllü ve milisler arasındaki ilişkinin Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yeterli gördüğü genel bir denetim ilişkisinin ötesinde, Ermenistan'ın etkin yönlendirme ya da denetimi altındaki bir ilişki olduğu, Ermenistan'ın kontrolünde bir ayrılma eylemine dönüştüğü açıktır. İşgalin ardından Dağlık Karabağ'ın neredeyse tamamen ve her konuda Ermenistan'a bağlanması, gönüllü ve milislerinin başka bir devletten destek almaksızın Azerbaycan'a rağmen bu işgali gerçekleştirmelerinin ve halen sürdürmelerinin mümkün olmaması gibi hususlar Ermenistan'ın gönüllü ve milisler üzerindeki etkin yönlendirme ve denetimini ortaya koymaktadır (Abdullahzade, 2014: 245). Bu şartlar altında, Dağlık Karabağ gönüllü ve milislerinin Ermenistan'ın talimatları, emri ya da denetimi altındaki fiilleri ile kuvvet kullanma yasağını ihlal etmesinden Ermenistan Taslak Maddeler m.8'e göre sorumludur.

Taslak Maddeler m.11'de, gerçekleştirildiği anda devlete isnat edilemeyen bir davranışın, devlet tarafından kendi davranışı olarak tanındığı ve benimsendiği takdirde ve ölçüde, devletin fiili kabul edileceği ve devletin uluslararası sorumluluğunu doğuracağı belirtilmektedir (Geyik, 2016: 87).

UAD, Tahran'daki Diplomatik ve Konsolosluk Personeli ile ilgili Kararı'nda, devletin benimsediği, sürdürdüğü ya da sürmesine göz yumduğu fiiller sebebiyle uluslararası sorumluluğu hakkında değerlendirmeler yapmıştır (ICJ, 1982; Bal, 2006: 237). Karar'a göre İran, elçilik binasının işgalini ABD'ye karşı baskı aracı olarak kullanmış, işgale onay vermiş, işgali sürdürmüştür. Bu durum, İran'ın ilgili davranışı kendi davranışı gibi tanıdığını ve benimsediğini göstermektedir (ICJ, 1982: 3-4; Uzun, 2007: 91). İran'ın kendi davranışı gibi tanıdığı ve benimsediği davranışlar, bu ölçüde İran'ın fiili kabul edilmektedir ve İran'ın uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır.

Taslak Maddeler m.11'in uygulanması için uluslararası haksız fiilin mevcut olduğunun kabul edilmesi ya da sözlü olarak onaylanması yeterli değildir. Devletin, bu fiili kendi fiili olarak tanınması ve benimsemesi gerekmektedir (Bal, 2006: 237).

Dağlık Karabağ'ın işgali ilk anda Ermenistan'a isnat edilememiş olsa dahi, Ermenistan bu işgali daha sonra kendi fiili olarak tanımış ve benimsemiştir. Bu durumda, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın işgalini kendi fiili olarak tanınması ve benimsemesi ölçüsünde işgal sebebiyle uluslararası sorumluluğu doğmuştur. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın işgalini kendi fiili olarak tanıyıp benimsediğini gösteren davranışları şunlardır: 1992'de Ermenistan savunma bakanı olan Manukyan, Ermenistan silahlı birliklerinin Dağlık Karabağ savaşına hiç katılmadığına yönelik açıklamaların doğru olmadığını, siyasi amaçlarla bu tarz açıklamalar yapıldığını, Dağlık Karabağ gönüllü ve milisleri ile Ermenistan silahlı birliklerinin birlik içinde hareket ettiğini açıklamıştır (de Waal, 2014: 277). Aynı kişi, Ermenistan'ın o dönemdeki cumhurbaşkanı Ter Petrosyan'ı, Ermenistan'ın Kelbecer'in işgali konusundaki rolü hakkında tam olarak bilgilendirmediğini itiraf etmiştir (de Waal, 2014: 279). Dağlık Karabağ bugün fiilen Ermenistan'a entegre olmuştur (Cornell, 2011: 135). Dağlık Karabağ Ermenileri, Ermenistan pasaportu taşımaktadır. Dağlık Karabağ'da para birimi olarak

Ermeni Dinarı kullanılmaktadır. Dağlık Karabağ'ın bütçesi, Ermenistan maliye bakanlığı tarafından verilen geri dönüşümsüz kredilerden oluşmaktadır (SAM, 2013: 33-34; de Waal, 2014: 317). Dağlık Karabağ milletvekilleri aynı zamanda Ermenistan parlamentosunda milletvekilidirler (Cornell, 1997: 19). Ermenistan, Dağlık Karabağ asıllı elitler tarafından kontrol edilmektedir (Cornell, 2011: 135). Ayrıca Dağlık Karabağ gönüllü ve milislerinin işgali Azerbaycan'a karşı başka bir devletten yardım almadan gerçekleştirmesi mümkün değildir. Dağlık Karabağ o dönem Azerbaycan'ın ekonomik olarak en gelişmemiş bölgesidir (Krüger, 2010: 93).

2. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın İşgalinden Doğan Uluslararası Sorumluluğunun Sonuçları

Uluslararası sorumluluk, uluslararası hukuka uygunluğun sağlanmasında önemli rol oynamaktadır (Erkiner, 2010: 184-186). Uluslararası sorumluluk, uluslararası hukuka uygunluğu, uluslararası adaleti ve uluslararası toplumun çıkar dengesini sağlama, uluslararası toplum düzeni ile uluslararası barış ve güvenlik konusunda belirleyici olma işlevlerini sonuçları aracılığıyla yerine getirmektedir. Uluslararası sorumluluğun ve sonuçlarının önemi bu çerçevede bahsedilen hususlardan kaynaklanmaktadır.

Taslak Maddeler'in birinci bölümünde uluslararası sorumluluğun şartları düzenlenmektedir. İkinci bölümde ise uluslararası sorumluluğun sonuçları düzenlenmektedir. Taslak Maddeler m.28, iki bölüm arasındaki ilişkiyi kurmakta, uluslararası sorumluluğun şartlarından, uluslararası sorumluluğun sonuçlarına geçişi sağlamaktadır (Erkiner, 2010: 186).

2.1. Dağlık Karabağ'ın İşgaline Son Verme ve İşgalin Tekrar Edilmeyeceğine Dair Uygun Güvenceleri Sunma

Taslak Maddeler m.29'a göre, uluslararası sorumluluğun sonuçları, sorumlu devletin uluslararası haksız fiil ile ihlal ettiği uluslararası yükümlülüğe uygun davranma ödevinin devam etmesini etkilememektedir. Uluslararası haksız fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmesi ve bu ihlalin doğurduğu uluslararası sorumluluğun sonuçlarının yerine getirilmesi, ihlal edilen uluslararası yükümlülüğün geçerliliğine etki etmemektedir. Sorumlu devletin, uluslararası haksız fiil ile ihlal ettiği uluslararası yükümlülüğe uygun davranma ödevi devam etmektedir (Özturanlı, 2008: 65).

Uluslararası haksız fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmesi halinde sorumlu devlet ve zarar gören devlet arasında, uluslararası sorumluluğun sonuçlarının yerine getirilmesini gerektiren yeni bir ilişki kurulmaktadır. Bu ilişki, uluslararası haksız fiil ile ihlal edilen uluslararası yükümlülüğün iki devlet arasında kurduğu eski ilişkiyi ortadan kaldırmamaktadır (Uzun, 2007: 93).

Uluslararası haksız fiil ile ihlal edilmesine rağmen bir uluslararası yükümlülüğün geçerliliğini koruması, sorumlu devletin uluslararası haksız fiile son verme ve uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunma yükümlülüğünün sebebini teşkil etmektedir (Uzun, 2007: 94).

Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın işgali fiili ile kuvvet kullanma yasağını ihlal etmiştir. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi ve bu işgalden doğan uluslararası sorumluluğun sonuçlarını yerine getirmesi, kuvvet kullanma yasağına uygun davranma yükümlülüğünün geçerliliğine etki etmemektedir. Dağlık Karabağ'ın işgali ile ihlal edilmiş olmasına rağmen kuvvet kullanma yasağının geçerliliğini koruması, Ermenistan'ın işgale son verme ve işgalin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunma yükümlülüğünün sebebini teşkil etmektedir.

Taslak Maddeler m.30'a göre, devam eden bir uluslararası haksız fiil söz konusu ise, uluslararası haksız fiil ile ihlal edilmesine rağmen uluslararası yükümlülük geçerliliğini koruduğu ve bu uluslararası yükümlülüğe uygun davranma ödevi devam ettiği için, devletin öncelikle uluslararası haksız fiile son vermesi gerekmektedir (Erkiner, 2010: 189).

Devam eden uluslararası haksız fiile son verme, uluslararası sorumluluğun sonuçlarının yerine getirilmesinin ilk şartıdır (Özturanlı, 2008: 66). Uluslararası haksız fiile son verme ile hedeflenen, bu fiil sebebiyle bozulan uluslararası toplum düzeninin yeniden sağlanmasıdır (Erkiner, 2010: 189). Uluslararası haksız fiile son verme, ihlal edilen uluslararası yükümlülüğün geçerliliğinin korunması ve etkinliğinin artırılması bakımından da önem arz etmektedir (Uzun, 2007: 95). Bu durum, uluslararası sorumluluğun, uluslararası hukuka uygunluğun sağlanmasına sonuçları aracılığıyla yaptığı katkıya işaret etmektedir.

Dağlık Karabağ'ın işgali devam etmektedir, devam eden bir uluslararası haksız fiili söz konusudur. Bu durumda Ermenistan'ın, ihlale rağmen kuvvet kullanma yasağına uygun davranma yükümlülüğü devam ettiği

için öncelikle Dağlık Karabağ'ın işgaline son vermesi gerekmektedir (SAM, 2013: 44). İşgale son verme, Ermenistan'ın uluslararası sorumluluğunun sonuçlarını yerine getirmesinin ilk şartıdır ve Azerbaycan Ermenistan'dan bu yönde talepte bulunabilir.

Uluslararası haksız fiile son vermenin ardından, eğer şartlar gerektiriyorsa, sorumlu devletin uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunması gerekmektedir (Özturanlı, 2008: 66). Uluslararası haksız fiile son verme ve uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunma birbirinden farklı fakat birbirine bağlı iki uluslararası yükümlülüktür (Erkiner, 2010: 190).

Uluslararası haksız fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlali, devletin uluslararası yükümlülüklerine uygun davranma ödevine ve ahde vefa ilkesine aykırılık teşkil etmekte, devletler arasındaki güven ilişkisini zedelemektedir. Sorumlu devletin eğer şartlar gerektirirse bozulan ilişkileri tekrar güvenilir hale getirmek için uygun güvenceleri sunması gerekmektedir (Uzun, 2007: 95). Uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunma her olayda gerekli olmayabilir. Bu yükümlülük, uluslararası haksız fiile son vermeye göre daha esnek bir yükümlülüktür (Özturanlı, 2008: 66).

Uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair sunulabilecek uygun güvencelerin ortak özelliği, geleceğe yönelik olmaları ve uluslararası yükümlülüklerin potansiyel ihlalleri ile ilgili endişeleri gidermeyi hedeflemeleridir (Crawford vd., 2001: 985; Özturanlı, 2008: 67).

Dağlık Karabağ'ın işgali, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki güven ilişkisini bozmuştur. İşgal sebebiyle bozulan ilişkinin tekrar güvenilir hale gelmesi için Azerbaycan, Ermenistan'dan işgale son verdikten sonra, işgalin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunmasını talep edebilir (SAM, 2013: 44). Bu güvenceler geleceğe yönelik ve Ermenistan'ın benzer uluslararası haksız fiilleri tekrar etmeyeceğine dair, uygun güvenceler olmalıdır. Aksi takdirde, güvence sunmanın bir anlamı kalmaz.

2.2. Dağlık Karabağ'ın İşgali Sebebiyle Ortaya Çıkan Zararın Onarımı

2.2.1. Eski Hale Getirme

Taslak Maddeler m.35'e göre sorumlu devlet, uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesinden önceki hali yeniden tesis etme yükümlülüğü altındadır. Eski hale getirme, maddi olarak imkansız ise ya da orantılılık ilkesine göre tazminata nazaran tercih edilmeye değer bir fayda getirmiyorsa uygulanmamaktadır.

Chorzow Fabrikası Kararı'na göre sorumlu devlet, uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesinden önceki hali yeniden tesis etme yükümlülüğü altındadır. Eski hale getirme imkansız ise, bunun yerini tutmak üzere tazminat devreye girmektedir (PCIJ, 1927: 47; Özturanlı, 2008: 69). Benzer uluslararası yargı organı kararlarından da anlaşıldığı üzere, eski hale getirme öncelikli yükümlülüktür (Erkiner, 2010: 202). Zarar gören devletin, eski hale getirmede ısrarcı olması mümkündür (Özturanlı, 2008: 69). Eski hale getirmenin diğer onarım çeşitleri ile birlikte talep edilmesi de mümkündür (Uzun, 2007: 101).

Eski hale getirme maddi ve hukuki açıdan eski hale getirme olarak ikiye ayrılmaktadır. Maddi açıdan eski hale getirme; işgal edilmiş toprakların, el konulmuş gemi ya da uçak gibi araçların iadesi şeklinde gerçekleşebilmektedir. Hukuki açıdan eski hale getirme ise, uluslararası yükümlülüklere aykırılık teşkil eden yasama organı işlemlerinin, örneğin yabancıların haklarını ihlal eden ulusal hukuk düzenlemelerinin iptali yoluyla gerçekleşebilmektedir (Uzun, 2007: 101). Eski hale getirme esasında herhalde hukuki açıdan eski hale getirme anlamına gelmektedir (Uzun, 2007: 102). Eski hale getirme, uluslararası haksız fiil sebebiyle bozulan uluslararası toplum düzeninin yeniden tesis edilmesi için öncelikli olarak başvurulmasında fayda bulunan bir onarım çeşididir (Özturanlı, 2008: 69).

Ermenistan'ın onarım bakımından öncelikli yükümlülüğü, eski hale getirmedir. Eski hale getirme, Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ'ın işgalinden önceki durumu yeniden tesis etmesini gerektirmektedir (SAM, 2013: 44). Ermenistan onarım yükümlülüğünü, Azerbaycan'ın talepleri doğrultusunda yerine getirmelidir. Azerbaycan, eski hale getirme talebinde ısrarcı olabilir ve eski hale getirmeyi diğer onarım çeşitleri ile birlikte talep edebilir. Dağlık Karabağ'ın işgali bakımından eski hale getirme maddi olarak imkansız değildir. Azerbaycan'ın ülkesel bütünlüğüne ve kuvvet kullanma yasağına aykırılık teşkil edecek şekilde topraklarının işgal altında olduğu düşünüldüğünde eski hale getirmenin orantılılık ilkesine göre tazminata nazaran tercih edilmeye değer bir fayda getirmediği de ileri sürülemez.

İşgal edilmiş toprakların iadesi, maddi açıdan eski hale getirmenin örneklerindedir (Milano, 2004: 513). Ermenistan'ın eski hale getirme yükümlülüğü çerçevesinde ve Azerbaycan'ın talepleri doğrultusunda, işgal ettiği toprakları Azerbaycan'a iade etmesi, Azerbaycan'ın ülkesel bütünlüğünün yeniden tesis edilmesi

gerekmektedir. Bu husus, BMGK kararlarında da ifade edilmektedir (Yılmaz, 2010: 76; Çaşın ve Kısacık, 2017: 38). Eski hale getirme yükümlülüğü aynı zamanda, 'işgal sebebiyle yerinden edilmiş 600.000 kişinin (Abdullahzade, 2014: 80)' Dağlık Karabağ'a dönmesini gerektirmektedir. Dağlık Karabağ'ın işgaline son verilmesi, işgal altındaki toprakların Azerbaycan'a iade edilmesi ve işgal sebebiyle yerinden edilmiş kişilerin Dağlık Karabağ'a dönmesi Azerbaycan dış politikasının en önemli amaçlarından biridir (Yılmaz, 2010: 69; Çaşın ve Kısacık, 2017: 112).

2.2.2. Tazminat

Taslak Maddeler m.36'ya göre sorumlu devlet, uluslararası haksız fiil sebebiyle ortaya çıkan zararı, bu zararın eski hale getirme ile onarılamadığı ölçüde tazmin etme yükümlülüğü altındadır. Tazminat, mali olarak hesaplanabilir bütün zararı ve saptanabilir olmak kaydıyla mahrum kalınan kazançları kapsamaktadır.

Eski hale getirme bazı durumlarda imkansız olmaktadır. Bu durumlarda tazminat, eski hale getirme yerine devreye girmektedir. Bazı durumlarda ise eski hale getirme bütün zararı giderme konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu durumlarda tazminat zararı eski hale getirme ile onarılamadığı ölçüde onarmaktadır (Erkiner, 2010: 206). Tazminat, bir cezalandırma aracı değildir. Bu sebeple, uluslararası haksız fiil sebebiyle ortaya çıkan, mali olarak hesaplanabilir bütün zararı kapsamaktadır ancak, bunun ötesine geçmemektedir (Uzun, 2007: 103).

Tazminat, bir devletin ya da uyruklarının gördüğü; maddi ya da manevi, mali olarak hesaplanabilir, parasal değer atfedilebilir bütün zararı onarma işlevini yerine getirmektedir (Uzun, 2007: 98). Maddi zarar, devletin kendine ya da uyruklarına ait mallara veya maddi olarak değer biçilebilen çıkarlarına verilen zarardır (Uzun, 2007:100). Manevi zarar, mali olarak hesaplanabilir olmak kaydıyla kişilerin uluslararası haksız fiil sebebiyle çektiği acıdan kaynaklanan zararı kapsamaktadır (Uzun, 2007: 98).

Dağlık Karabağ'ın işgali sebebiyle Azerbaycan'ın gördüğü bütün zararın, eski hale getirme ile onarılması mümkün değildir. İşgal edilen toprakların Azerbaycan'a iade edilmesinin ardından Azerbaycan, Ermenistan'dan eski hale getirme ile onarılamayan zararını tazmin etmesini talep edebilir (SAM, 2013: 44). Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın işgali sebebiyle devletin kendisine ya da uyruklarına ait mallara veya maddi olarak değer biçilebilen çıkarlarına verilen maddi zararın, mali olarak hesaplanabilir olmak kaydıyla kişilerin Dağlık Karabağ'ın işgali sebebiyle çektiği acıdan kaynaklanan manevi zararın Ermenistan tarafından tazmin edilmesini talep edebilir. Örneğin Azerbaycan'ın, Dağlık Karabağ'ın işgali sebebiyle yerinden edilmiş kişilerin sosyal problemlerini çözmek için harcadığı 4 milyon dolar Ermenistan'dan tazmin etmesini talep edebileceği zarar kapsamına girmektedir (SAM, 2013: 6).

2.2.3. Manevi Onarım

Taslak Maddeler m.37'ye göre sorumlu devlet, uluslararası haksız fiil sebebiyle ortaya çıkan zararı eski hale getirme ya da tazminat ile onaramadığı ölçüde manevi onarım yoluna gitme yükümlülüğü altındadır. Manevi onarım; bir uluslararası yükümlülüğün ihlali kabul edilerek, üzüntü beyan edilerek, resmi özür dilenerek ya da diğer uygun biçimlerde gerçekleştirilebilmektedir. Manevi onarımın diğer onarım çeşitlerinde olduğu gibi zarar ile orantılı olması ve sorumlu devlet için küçük düşürücü bir hal almaması gerekmektedir.

Manevi onarım, standart bir onarım çeşidi değildir. Manevi onarım yoluna, zararın eski hale getirme ya da tazminat ile onarılamadığı durumlarda ve bu ölçüde gidilmektedir (Erkiner, 2010: 215). Diğer onarım çeşitleri ile birlikte manevi onarım sıklıkla başvurulmaktadır (Uzun, 2007: 104). Manevi onarım; mali açıdan hesaplanabilir olmayan, devletin onurunun zedelenmesi gibi bir manevi zararın ortaya çıkması halinde başvurulabilecek onarım çeşididir (Özturanlı, 2008: 72). Manevi onarım uluslararası haksız fiilin ortaya çıkardığı mali olarak hesaplanabilir olanların dışındaki zararın giderilmesine, uluslararası sorumluluğun sonuçlarının tam olarak yerine getirilmesine dolayısıyla, uluslararası hukuka uygunluğun sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Dağlık Karabağ'ın işgali sebebiyle ortaya çıkan zararın eski hale getirme ve tazminat yoluyla onarılamayan kısmı için Azerbaycan, Ermenistan'dan manevi onarım talep edebilir (SAM, 2013: 44). Böylece, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ın işgali sebebiyle ortaya çıkan mali açıdan hesaplanabilir olmayan zararı da onarılabilir.

Sonuç

Dağlık Karabağ'ın işgali, bir uluslararası haksız fiildir. Uluslararası haksız fiil olarak Dağlık Karabağ'ın işgali ile Ermenistan arasında isnat ilişkisi kurulabilmektedir. Bu durum Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ'ın işgali sebebiyle uluslararası sorumluluğunun şartlarının gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Azerbaycan, Ermenistan'ın uluslararası sorumluluğunun sonucu olarak, Dağlık Karabağ'ın işgaline son vermesini ve işgalin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunmasını talep edebilir. Azerbaycan, Ermenistan'dan onarım yükümlülüğü çerçevesinde eski hale getirme, tazminat ve manevi onarım da talep edebilir.

Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın talepleri doğrultusunda uluslararası sorumluluğunun sonuçlarını yerine getirmesi ile Dağlık Karabağ'ın işgali sebebiyle bozulan uluslararası adalet ve uluslararası çıkar dengesi yeniden sağlanabilir. Dağlık Karabağ'ın işgali gibi uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir uluslararası sorun konusunda, Ermenistan'ın uluslararası hukuka uygunluğunun sağlanması bakımından; uluslararası sorumluluktan mümkün olduğunca etkin şekilde, Taslak Maddeler çerçevesinde yararlanmak gerekmektedir. Aksi takdirde, işgal uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmeye devam edecektir.

Kaynakça

- Abdullahzade, C. (2014). Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Aslanlı, A. (2013). Yeni Küresel Mücadele Kafkasya ve Karabağ Sorunu. Ankara: EkoAvrasya Yayınları.
- Bal, A. (2006). Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Doğması. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Başeren, S. H. (2003). Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Bilsel, C. (1941). Devletler Hukuku Birinci Kitap Devletler. İstanbul: Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası.
- Bozkurt, E. (2007). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı. Ankara: Asil Yayıncılık.
- Bozkurt, E., Kütükçü, M. A., Poyraz, Y. (2010). Devletler Hukuku. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Brownlie, I. (2002). Principles of Public International. New York: Oxford University Press.
- Çaşın, M. H., Kısacık, S. (2017). Kafkasya'da Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığı: Çatışma-Barış Sarkacı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Cornell, S. E. (1997). Undeclared War: The Nagorno-Karabakh Conflict Resconsidered. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 20(4), 1-24.
- Cornell, S. E. (1999). The Nagorno-Karabakh Conflict. Report no. 46. Uppsala University: Department of East European Studies.
- Cornell, S. E. (2011). Azerbaijan Since Independence. Armonk, New York, London, England: M. E. Sharpe.
- Crawford, J., Pell, J., Olleson, S. (2001). The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: Completion of the Second Reading. *European Journal of International Law*, 12(5), 963-991.
- Çağlayan, R. (2016). Hukukumuzda Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı ve Kıstasları. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi Serdar ÖZGÜLDÜR Armağanı*, 7, 373-398.
- Çelik, E. F. (1957). Milletlerarası Mes'uliyet. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1-4), 66-80.
- Çelik, E. (1969). Milletlerarası Hukuk Birinci Cilt. 2. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Dalar, M. (2006). Uluslararası Haksız Eylemden Dolayı Devletin Sorumluluğu: BM Taslak Belgesinin Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 113-149.

- De Waal, T. (2014). Karabağ Barış ve Savaş Süreçlerinde Ermenistan ve Azerbaycan (Çev. Didem Sone). İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013.
- Dülger, K. (2015). Devletin Uluslararası İnsancıl Hukukun İhlalinden Doğan Sorumluluğu. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Ellis, J. (2012). Shades of Grey: Soft Law and the Validity of Public International Law. *Leiden Journal of International Law*, 25(2), 313-334.
- Erkiner, H. H. (2007). Devletin Haksız Fiilden Dolayı Uluslararası Sorumluluğunda Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Tespit Ettiği İsnat Kuralları. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 145-180.
- Erkiner, H. H. (2010). Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Geyik, H. (2016). Devletlerin İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlali Nedeniyle Sorumluluğu. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(2), 57-91.
- Gözübüyük, Ş. (2002). Hukuka Giriş ve Hukukun Genel Kavramları. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Güleç, C. (2015). Nagorno-Karabakh Dispute: Why Intractable Conflict for Armenia?. *Güvenlik Stratejileri*, 11(22), 1-30.
- Gündüz, A. (2014). Milletlerarası Hukuk: Konu Anlatımı, Temel Belgeler, Örnek Kararlar. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gürel, Ş. S. (1992). Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47(1), 181-185.
- Güriz, A. (2009). Hukuk Felsefesi. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Habermas, J. (2008). Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti (Çev. Medeni BEYAZTAŞ). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Halatçı Ulusoy, Ü. (2014). Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Kapsamında BM Akıllı Yaptırımları. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Human Rights Watch/Helsinki (1994). Azerbaijan Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh. United States of America: Human Rights Watch.
- ICJ (1982). "Case Concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran)" (<http://www.icj-cij.org/files/case-related/64/9544.pdf>) Erişim Tarihi: 26/02/2018.
- ICJ (1986). "Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)" (<http://www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf>) Erişim Tarihi: 26/02/2018.
- ICTY (1999). "International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia-Appeals Chamber: Prosecutor v. Tadic" (<http://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf>) Erişim Tarihi: 26.02.2018.
- İbayev, V. (2008). "Dağlık Karabağ Savaşının Siyasi ve Hukuki Boyutları". Osman Nuri Aras (Ed.). Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz (35-64). Bakü: Qafqaz Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

- Kaya, İ. (2013). Uluslararası Hukukta Temel Belgeler – Basic Documents in International Law. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Keskin, F. (1998). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve BM. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Krüger, H. (2010). The Nagorno-Karabakh Conflict - A Legal Analysis. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.
- Kuçuradi, İ. (2013). “Adalet Kavramı”. Adnan Güriz (Ed.). Adalet Kavramı (39-48). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuran, S., Aydın Okur, D., Sarıbeyoğlu, M., Günel, R. (2014). Uluslararası Hukuk Temel Metinler. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Meray, S. L. (1960). Devletler Hukukuna Giriş İkinci Cilt. Ankara: Ajans Türk Matbaası.
- Milano, E. (2004). Territorial Disputes, Wrongful Occupations and State Responsibility: Should the International Court of Justice Go the Extra Mile?. *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*, 3, 509-541.
- Murphy, S. D. (2006). Principles of International Law. United States of America: Thomson West.
- Örnek, S. (2013). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı ve 1991-2003 Irak Harekatları. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Özman, A. (1974). Devletler Hukukunda Müeyyide. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doçentlik Tezi, Ankara.
- Özturanlı, B. (2008). Sınırşan Hava Kirliliğinden Dolayı Devletin Sorumluluğu. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ. *Gazi Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 191-208.
- Pazarcı, H. (2005). Uluslararası Hukuk Dersleri 3. Kitap. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pazarcı, H. (2011). Uluslararası Hukuk Dersleri 1. Kitap. Ankara: Turhan Kitabevi.
- PCIJ (1927), “Case Concerning the Factory at Chorzow” (<http://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie A/A 17/54 Usine de Chorzow Fond Arret.pdf>) Erişim Tarihi: 27.02.2018.
- Pellet, A. (2010). “The Definition of Responsibility in International Law”. James Crawford, Alain Pellet, Simon Olleson, Kate Parlett (Ed.). The Law of International Responsibility (3-16). New York: Oxford University Press.
- Pirim, C. Z. (2012). Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, 32(2), 147-182.
- Rau, J. (2008). The Nagorno-Karabakh Conflict between Armenia and Azerbaijan: A Brief Historical Outline. Berlin: Verlag Dr. Köster.
- Rosenstock, R. (2002). The ILC and State Responsibility. *American Journal of International Law*, 96(4), 792-797.
- SAM (2013). The Nagorno-Karabakh Conflict A Historical Conflict & Legal Appraisal. Baku: SAM Centre for Strategic Studies.
- Shaw, M. N. (2008). International Law. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shirvanova, T. (2016). The Legal Aspects of Nagorno Karabakh Conflict During the Azerbaijan Peoples’

Sunay, R. (2007). *Tartışılan Egemenlik*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Sur, M. (2013). *Uluslararası Hukukun Esasları*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Şener, B. (2014). Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(18), 51-77.

Uzun, E. (2007). *Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Yılmaz, R. (2010). Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 69-93.

Yılmaz, R. (2013). Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(1), 71-90.